

L'ocell canta. Baya pinta...

Fatma Haddad - Baya -

Bordj-el-Kifan, 1931 - Blida, 1998. Algèria

L'ocell canta. Baya pinta...

Fatma Haddad -Baya-
Bordj-el-Kifan, 1931 - Blida, 1998. Algèria

Col·lecció Salim Becha

Portada:
***Dans les yeux*, 1946**
Gouache sobre paper
100 x 65 cm

Contraportada:
Anònim. *Retrat de Baya*, c. 1943
Fotografia en blanc i negre
©Drets reservats

L'OCELL CANTA. BAYA PINTA... Baya dibuixa amb el pinzell, a guaix i sobre paper. Hores i hores, traçant una escriptura de línies ondulants i formes botàniques que ens mostra preciosos jardins secrets. Les protagonistes del seu paradís pintat són sempre dones, figures de cabells llargs i ulls còsmics que conviuen harmoniosament entre animals i vegetació, envoltades de ceràmiques, instruments musicals o teixits. Les aus voregen les dones amb el seu cant i colors, mentre Baya les fusiona en un ritual màgic de transformació: els peixos volen, els ocells caminen, els cavalls escolten o les mandolines leviten. És un món feliç.

L'artista té predilecció per escenes màgiques i simbolisme arcà que perduren en les artesanies del nord d'Àfrica. Pinta figures alegres i exquisides, inspirades en la poètica aràbiga i les arrels de l'antiga cultura mediterrània. Un esperit que ella porta a dins i manté al llarg de la seva vida, igual com preserva la manera de vestir i la pràctica religiosa amb devoció. Els seus dibuixos semblen dinàmiques escriptures ressonant en veu alta, com la tradició àgrafa berber. La creativitat germina entre perfums de l'Orient llegendari.

Els viatges europeus de Baya no determinaran el seu treball i resta sempre fidel al món i la cultura dels ancestres. A Baya no li cal aprendre de Picasso, a qui coneix a Vallauris el 1948, ni de l'avantguarda europea tot i participar amb tres petites escultures en l'*Exposition Internationale du Surréalisme*. La seva primera mostra individual és a la Galerie Maeght de París el 1947, però ella preferirà gaudir de la inauguració explicant contes a un fill dels galeristes.

És una artista antiga, una visionària del temps immemorial que sedimenta en les tradicions i la cultura de les dones, la del amor i el respecte a la vida. La seva creativitat brota dels records de la mare que va perdre de petita i la tradició de les històries de transmissió oral que narra o il·lustra als seus fills.

Les visions interiors de l'artista tenen la llum dels materials naturals i la vibració còsmica. La seva creació és una recerca de l'harmonia prenatal, dels orígens d'un món plaent on tot és lliure, etern i universal. Baya és la visionària que porta a l'ànima els colors esclatants dels teixits de les dones de la seva cultura kabila, al nord d'Algèria.

Baya s'endinsa en l'invisible i transforma la nostra mirada occidental de l'art. És la *Magicienne* [Maga], la *Visionnaire* [Visionària], l'*Enchanteresse* [Encantadora], la *Fleur* [Flor]. En paraules d'Albert Camus, "c'est la princesse au milieu des barbares" [és la princesa enmig dels bàrbars], referint-se al món de l'art. I és la dona que ens confia el secret més meravellós en aquesta íntima declaració: "Je ne sais pas, je sens..." [Jo no sé, jo sento...]

André Ostier, *Retrat de Baya*, 1947
Fotografia en blanc i negre, 23,8 x 18 cm
Aix-en-Provence, Archives Nationales d'outre-mer (França)
73APOM ©Archives nationales d'outre-mer, Aix-en-Provence
Fotografia: André Ostier

ALS ULLS. Fatma Haddad neix el 12 de desembre del 1931 a Fort-de-l'Eau (ara Bordj-el-Kifan), una població a l'est d'Alger en un país sota domini colonial francès. De molt petita ja ha perdut els pares i queda sota tutela de l'àvia. Però el record de la mare, Bahia, l'acompanyarà sempre: "Tinc el sentiment que la meua mare m'ha influenciat, pel fet que no la vaig conèixer gaire i que estic impregnada de la seva absència".

Les pintures de Baya adopten un traç fluid i desprenen una peculiar inspiració no acadèmica. L'artista s'ocupa en la pintura com un temps de repòs per l'ànima ferida. El procés creatiu és directe i instintiu, amb patrons de la cultura domèstica: "No tinc un espai per pintar, pinto a qualsevol lloc, a la taula de la cuina o la taula del menjador per als dibuixos més grossos. [...] Si ha de sortir una dona, començo per la dona, després dibuixo els instruments o el gerro de flors [...]. Començo per la dona i després sorgeix la resta. La dona és el centre, la resta es disposa al seu voltant [...]. En una segona etapa m'ocupo dels colors." Les pintures representen paisatges on reneix l'amor entre espècies, el valor sagrat de la natura, la música o la felicitat d'unes dones de grans ulls i perfils minoics que trenen garlandes de flors.

Baya prefereix pintar sobre paper, un suport que estima perquè és fràgil i permet delicades acrobàcies de color. Dibuixa a guaix, sobre paper o cartró, paisatges i figures del seu món interior i visionari. Son espais que arrelen en les grans tradicions de l'art, la ceràmica i els teixits del món mediterrani. Aquests imaginaris són eterns, sense temps ni context, recoberts del desig d'habitar l'Edèn arrabassat.

El 1943, Baya coneix Marguerite Caminat, que s'ha instal·lat a Algèria amb el seu marit, el pedagog Frank Mac Ewen. Tots dos són artistes i seguidors de la educació moderna dels infants. El matrimoni acull Baya al seu apartament i l'animen a practicar el modelatge en fang i la pintura. Una institutriu li ensenya a llegir i escriure mentre ella s'entrega amb passió al dibuix. La nova família li ofereix un entorn ple de flors i objectes bonics. La seva mare d'acollida sempre li diu: "Baya, fes allò que et passa pel cap i com tu mateixa ho veus."

PAONS I GUITARRES. Les dones de llargues cabelleres i els paons d'ales amb ulls, com els instruments musicals, són poderoses iconografies en els dibuixos de Baya. Les guitarres i mandolines rememoren l'invisible de la música, com les aus transmeten bellesa mística. Els escenaris d'aquesta artista són plens de presències al·legòriques que formen part dels grans relats i mitologies universals. Flueixen dels contes que emocionen tant Baya i que prefereix que no pas l'art acadèmic modern.

Un jutge encarregat dels orfes musulmans atorga la custòdia de la petita Baya a Marguerite. Aquesta és una data important en la vida de Baya. El 1947 s'inicia el seu vol artístic més íntim i al mateix temps més internacional. El galerista Aimé Maeght

coneix el treball, a través de l'escultor Jean Peyrissac, instal·lat a Alger. Seduït per la delicada iconografia, decideix fer una mostra individual dels treballs d'una Baya encara adolescent.

En plena postguerra europea, al juliol del 1947, l'artista aporta tres petites escultures de fang a l'*Exposition Internationale du Surréalisme*, a la Galeria Maeght. Poc després l'espai celebra la primera individual de Baya. Artistes com Breton, escriptors i periodistes, admiren els imaginaris de l'artista algeriana. L'historiador André Chastel destaca les pintures i les compara amb Matisse: "Aquestes imatges estan fetes de milers de petits contes africans." Albert Camus fa aquesta reflexió: "Admiro molt l'espècie de miracle que evoca cada una de les obres. En aquest París negre i espantat, és una alegria per als ulls i el cor." Els mons edènics de Baya i la tendra sororitat de les figures no deixen ningú indiferent. La seva vida estarà marcada per les dones de la família, les que coneix i les que l'acompanyen, fins i tot les escriptores que conversaran amb Baya per relatar el seu món. No és estrany que als seus paradisos pintats només hi cohabitin éssers de llargs cabells i faldilles florejadades; elles són el món i la vida a l'univers.

Baya té una gran fascinació per manipular el fang, treballar amb les mans com els rituals de pastar el pa o rentar la roba. Amb Marguerite visita el taller Madoura de Vallauris, on pot realitzar i coure peces. Hi coneix Picasso, que mostra molt d'interès per la jove. Amb Picasso comparteixen cuscús i conversa, l'artista queda impressionat pels colors dels pigments de Baya i aprèn nous recursos per a la seva pintura. Baya serà la mestra de Picasso.

ESTIMO ELS OCELLS. Els éssers voladors són les figures més màgiques dels dibuixos, a mig camí dels ocells i les serps. L'artista quan treballa no pensa prèviament un tema, només mira el paper i s'acosta a la blancor amb el pinzell: "Quan pinto soc feliç, soc en un altre món, m'oblido de tot. Em diuen: «com és que sempre fas el mateix?». Em sembla que si jo canvio, no seré més Baya."

El 1953, als 22 anys, contrau matrimoni amb un mestre algerià de música àrab-andalusí, El-Hadj Mahfoud Mahieddine. Aquesta unió ofereix a Baya fonts de la cultura tradicional àrab, un entorn sonor i poètic que omple els dibuixos de guitarres i mandolines. Els instruments conviuen amb garlandes de dàtils o paons, entre escenaris de llegenda. Durant vuit anys, Baya estarà retirada del món de l'art i de la creació. Viu a la casa familiar dedicada a la criança dels fills i se sent desanimada. A fora esclata la insurrecció contra França i la guerra continuarà fins l'any 1962.

Per a ella el dibuix sempre és un bàlsam interior i reprèn el seu treball el 1961, quan el Museu Nacional d'Alger li compra dibuixos i els amics li demanen que torni a pintar. El seu marit també l'anima a pintar i els ocells tornen a cantar.

BAYA LA MAGA. Acabada la guerra, la revista *Révolution Africaine* publica un text dedicat a Baya, il·lustrat amb fotografies de les obres, i destaca l'autora com una dona vinculada amb la màgia, una alquimista. A partir del 1963, el país alliberat considera l'artista una important representant de la "pintura algeriana". Baya treballa i exposa tant al seu país com a França i als Estats Units. Fins i tot els seus dibuixos es converteixen en segells de correus a Algèria.

Baya és una dona de 48 anys i sis fills quan queda vídua, el 1979. Poc després li diagnostiquen una greu malaltia contra la qual lluitarà en silenci, sense deixar de pintar. Les exposicions i el reconeixement converteixen l'artista algeriana en un personatge popular i el seu treball formarà part de diverses col·leccions internacionals. Als reportatges de les exposicions, la veiem sempre serena i discreta, com un àngel vingut del paradís. Baya és la representant de la cultura berber i no hi ha dones més felices al món que les dones que pinta. El 1998 presenta una nova mostra individual a la galeria Maeght de París, i el cercle es tanca amb aquest retorn als orígens com a artista. Deixa aquest món el 9 de novembre a l'hospital de Blida.

La seva obra ens regala un rastre de llum i alegria que no s'apaga. És una creativitat que festeja la bellesa i el sagrat, recreada en fantasies visuals i arabescs. La seva tècnica narrativa parteix dels contes i tradicions populars, que ella converteix en escenes líriques molt personals. El llegat de Baya ens obre les portes d'un paradís existencial i espiritual. També ens convida a repensar els models i paradigmes de l'art d'Occident i devaluar la mirada orientalista més patriarcal.

Com ella, volem teixir històries de dones que parlen de dones i que ens remunten a les esferes del misteri i orígens de la vida. Un viatge sense fronteres ni dogmes estètics que ens ofrena el bàlsam que demana l'ànima.

Pilar Bonet Julve

[Visionary Women Art – Research Group]

¹ Els termes en francès i els comentaris que es reproduïen en aquest text, entrevistes a Baya i textos crítics de diferents autores, com les imatges, es troben en el magnífic llibre que es va editar amb motiu de la darrera exposició d'aquesta artista algeriana: *Baya. Femmes en leur Jardin*. París: Institut du Monde Arabe, Musées de Marseille, 2023.

« Baya, peintre enfant » article a doble pàgina a la revista VOGUE, febrer de 1948
Revista impresa, 32 x 49 cm. Aix-en-Provence, Archives nationales d'outre-mer (França),
73APOMExtrait26. ©Archives nationales d'outre-mer, Aix-en-Provence / Fotografia: Arik Nepo

Village, 1946
Gouache sobre paper
47,5 x 57,5 cm
Col·lecció Salim Becha

La femme et le paon, 1964
Gouache sobre paper
47,5 x 47,5 cm
Col·lecció Salim Becha

S/T
Animal fantàstic
de terracota policromada
23 x 52 cm
Col·lecció Salim Becha

*Femme à la
robe rayée*
Gouache
sobre paper
47,7 x 63 cm
Col·lecció
Salim Becha

Guitars et corne d'abondance
Gouache sobre paper
57 x 40 cm
Col·lecció Salim Becha

Guitars et paons
Gouache sobre paper negre
112 x 62 cm
Col·lecció Salim Becha

S/T
Ceràmica policromada
6,5 cm x 23,5 cm Ø
Col·lecció Salim Becha

S/T
Ceràmica policromada
4,5 cm x 24 cm Ø
Col·lecció Salim Becha

Traduccions

Abderrahmane Ould Mohand,
Retrat de Baya a l'exposició d'artistes algerians,
Fête de l'Humanité, La Courneuve, setembre 1998
Fotografia en blanc i negre
©Photo Abderrahmane Ould Mohand

EL PÁJARO CANTA. BAYA PINTA... Baya dibuja con el pincel, a la aguada y sobre papel. Horas y horas, trazando una escritura de líneas ondulantes y formas botánicas que nos muestra preciosos jardines secretos. Las protagonistas de su paraíso pintado son siempre mujeres, figuras de pelo largo y ojos cósmicos que conviven en armonía entre animales y vegetación, rodeadas de cerámicas, instrumentos musicales o tejidos. Las aves bordean las mujeres con su canto y colores, mientras Baya las fusiona en un ritual mágico de transformación: los peces vuelan, los pájaros caminan, los caballos escuchan o las mandolinas levitan. Es un mundo feliz.

La artista tiene predilección por escenas mágicas y simbolismo arcano que perduran en las artesanías del norte de África. Pinta figuras alegres y exquisitas, inspiradas en la poética arábiga y las raíces de la antigua cultura mediterránea. Un espíritu que ella lleva dentro y mantiene a lo largo de su vida, así como preserva su modo de vestir y la práctica religiosa con devoción. Sus dibujos parecen escrituras resonando en voz alta, como la tradición ágrafa bereber. La creatividad germina entre perfumes del legendario Oriente.

Los viajes europeos de Baya no determinarán su trabajo y permanece siempre fiel al mundo y la cultura de sus ancestros. A Baya no le hace falta aprender de Picasso, a quien conoce en Vallauris en 1948, ni de la vanguardia europea, aunque participe con tres pequeñas esculturas en la *Exposition Internationale du Surréalisme*. Su primera muestra individual tiene lugar en la Galerie Maeght de París en 1947, pero ella preferirá disfrutar de la inauguración explicando cuentos a un hijo de los galeristas.

Es una artista antigua, una visionaria del tiempo inmemorial que sedimenta en las tradiciones y la cultura de las mujeres, la del amor y el respeto a la vida. Su creatividad brota de los recuerdos de su madre, a quien perdió cuando era pequeña, y la tradición de las historias de transmisión oral que narra o ilustra a sus hijos.

Las visiones interiores de la artista poseen la luz de los materiales naturales y la vibración

del cosmos. Su creación es una búsqueda de la armonía prenatal, de los orígenes de un mundo placentero donde todo es libre, eterno y universal. Baya es la visionaria que lleva en el alma los brillantes colores de los tejidos de las mujeres de su cultura kabila, en el norte de Argelia.

Baya se adentra en lo invisible y transforma nuestra mirada occidental del arte. Es la *Magicienne* [Maga], la *Visionnaire* [Visionaria], la *Enchanteresse* [Encantadora], la *Fleur* [Flor]. En palabras de Albert Camus, “c’est la princesse au milieu des barbares” [es la princesa en medio de los bárbaros], refiriéndose al mundo del arte. Y es la mujer que nos confía su secreto más maravilloso en esta íntima declaración: “Je ne sais pas, je sens...” [Yo no sé, yo siento...]¹

EN LOS OJOS. Fatma Haddad nace el 12 de diciembre de 1931 en Fort-de-l’Eau (ahora Bordj-el-Kifan), una población en el este de Argel en un país bajo dominio colonial francés. Siendo muy pequeña ya ha perdido a sus padres y queda bajo tutela de la abuela. Pero el recuerdo de la madre, Bahia, le acompañará siempre: “Tengo el sentimiento de que mi madre me ha influenciado, por el hecho de que no la conocí demasiado y que estoy impregnada de su ausencia.”

Las pinturas de Baya adoptan un trazo fluido y desprenden una peculiar inspiración no académica. La artista se ocupa en la pintura como un tiempo de reposo por el alma herida. El proceso creativo es directo e instintivo, con patrones de la cultura doméstica: “No tengo un espacio para pintar, pinto en cualquier sitio, en la mesa de la cocina o la mesa del comedor para los dibujos más grandes [...]. Si tiene que salir una mujer, empiezo por la mujer, después dibujo los instrumentos o el jarrón de flores [...]. Empiezo por la mujer y después surge el resto. La mujer es el centro, el resto se dispone en su entorno [...]. En una segunda etapa me ocupo de los colores.” Las pinturas representan paisajes en los que renace el amor entre especies, el valor sagrado de la naturaleza, la música o la felicidad de unas mujeres de grandes ojos y perfiles minoicos que trenzan guirnaldas de flores.

Baya prefiere pintar sobre papel, un soporte que ama por ser frágil y permitir delicadas acrobacias de color. Dibuja a la aguada, sobre papel o cartón paisajes y figuras de su mundo interior y visionario. Son espacios que surgen de las grandes tradiciones del arte, la cerámica y los tejidos del mundo mediterráneo. Estos imaginarios son eternos, sin tiempo ni contexto, recubiertos del deseo de habitar el Edén arrebatado.

En 1943, Baya conoce a Marguerite Caminat, que se ha instalado en Argelia junto a su marido, el pedagogo Frank Mac Ewen. Ambos artistas y seguidores de la educación moderna de los niños. El matrimonio acoge a Baya en su apartamento y le animan a practicar el modelado en barro y la pintura. Una institutriz le enseña a leer y escribir mientras ella se entrega con pasión en el dibujo. La nueva familia le ofrece un entorno lleno de flores y objetos hermosos. Su madre de acogida siempre le dice: “Baya, haz lo que te pasa por la cabeza y como tú misma lo ves.”

PAVOS REALES Y GUITARRAS. Las mujeres de largas melenas y los pavos reales de alas con pupilas, como los instrumentos musicales, son poderosas iconografías en los dibujos de Baya. Las guitarras y mandolinas rememoran lo invisible de la música, así como las aves transmiten belleza mística. Los escenarios de esta artista están llenos de presencias alegóricas que forman parte de los grandes relatos y mitologías universales. Fluyen de los cuentos que tanto emocionan a Baya y que prefiere al arte académico moderno.

Un juez encargado de los huérfanos musulmanes otorga la custodia de la pequeña Baya a Marguerite. Esta es una fecha importante en la vida de Baya: en 1947 se inicia su vuelo artístico más íntimo y al mismo tiempo más internacional. El galerista Aimé Maeght conoce su trabajo, a través del escultor Jean Peyrissac, instalado en Argel. Seducido por su delicada iconografía, decide realizar una muestra individual de los trabajos de una Baya todavía adolescente.

En plena posguerra europea, en julio de 1947, la artista aporta tres pequeñas esculturas de

barro en la *Exposition Internationale du Surréalisme*, en la Galería Maeght. Poco después este espacio celebra la primera individual de Baya. Artistas como Breton, escritores y periodistas admiran los imaginarios de la artista argelina. El historiador André Chastel destaca las pinturas y las compara con Matisse: “Estas imágenes están hechas de miles de pequeños cuentos africanos.” Albert Camus hace esta reflexión: “Admiro mucho la especie de milagro que evoca cada una de sus obras. En este París negro y asustado, es una alegría para los ojos y el corazón.” Los mundos edénicos de Baya y la tierna sororidad de las figuras no dejan indiferente a nadie. Su vida estará marcada por las mujeres de la familia, las que conoce y las que le acompañan, incluso las escritoras que conversarán con Baya para relatar su mundo. No es extraño que en sus paraísos pintados sólo cohabiten seres de largo pelo y faldas floreadas; ellas son el mundo y la vida en el universo.

Baya siente una gran fascinación por manipular el barro, trabajar con las manos como los rituales de amasar el pan o lavar la ropa. Con Marguerite visita el taller Madoura de Vallauris, donde puede realizar y cocer piezas. Allí conoce a Picasso, que muestra mucho interés por la joven. Con Picasso comparten cuscús y conversación, el artista queda impresionado por los colores de los pigmentos de Baya y aprende nuevos recursos para su pintura. Baya será la maestra de Picasso.

AMO A LOS PÁJAROS. Los seres voladores son las figuras más mágicas de los dibujos, a medio camino de los pájaros y las serpientes. La artista, cuando trabaja, no piensa previamente un tema, solo mira el papel y se acerca a la blancura con el pincel: “Cuando pinto soy feliz, estoy en otro mundo, me olvido de todo. Me dicen: «¿por qué siempre haces lo mismo?». Me parece que, si yo cambio, no seré más Baya.”

En 1953, a los 22 años, celebra matrimonio con un maestro argelino de música árabe-andalusí, El-Hadj Mahfoud Mahieddine. Esta unión ofrece a Baya fuentes de la cultura tradicional árabe, un entorno sonoro y poético que llena los dibujos de guitarras y mandolinas.

Los instrumentos conviven con guirnaldas de dátiles o pavos reales, entre escenarios de leyenda. Durante ocho años, Baya estará retirada del mundo del arte y de la creación. Vive en la casa familiar dedicada a la crianza de sus hijos y se siente desanimada. Afuera estalla la insurrección contra Francia y la guerra continuará hasta 1962.

Para ella el dibujo siempre es un bálsamo interior y reanuda su trabajo en 1961, cuando el Museo Nacional de Argel le compra dibujos y algunos amigos le piden que vuelva a pintar. Su marido también le anima a pintar y los pájaros vuelven a cantar.

BAYA LA MAGA. Terminada la guerra, la revista *Révolution Africaine* publica un texto dedicado a Baya, ilustrado con fotografías de las obras, y destaca a la autora como una mujer vinculada a la magia, una alquimista. A partir de 1963, el país liberado considera a la artista una importante representante de la "pintura argelina". Baya trabaja y expone tanto en su país como en Francia y Estados Unidos. Incluso sus dibujos se convierten en sellos de correos en Argelia.

Baya es una mujer de 48 años y seis hijos cuando enviuda, en 1979. Poco después le diagnostican una grave enfermedad contra la

que luchará en silencio, sin dejar de pintar. Las exposiciones y el reconocimiento convierten a la artista argelina en un personaje popular y su trabajo formará parte de diversas colecciones internacionales. En los reportajes de las exposiciones, la vemos siempre serena y discreta, como un ángel llegado del paraíso. Baya es la representante de la cultura bereber y no hay mujeres más felices en el mundo que las mujeres a las que pinta. En 1998 presenta una nueva muestra individual en la galería Maeght de París y el círculo se cierra con ese regreso a los orígenes como artista. Deja este mundo el 9 de noviembre en el hospital de Blida.

Su obra nos regala un rastro de luz y alegría que no se apaga. Es una creatividad que festeja la belleza y lo sagrado, recreada en fantasías visuales y arabescos. Su técnica narrativa parte de los cuentos y tradiciones populares, que ella convierte en escenas líricas muy personales. El legado de Baya nos abre las puertas de un paraíso existencial y espiritual. También nos invita a repensar los modelos y paradigmas del arte de Occidente y a devaluar la mirada orientalista más patriarcal.

Como ella, queremos tejer historias de mujeres que hablan de mujeres y nos remontan a las esferas del misterio y orígenes de la vida. Un viaje sin fronteras ni dogmas estéticos que nos ofrece el bálsamo que pide el alma.

Pilar Bonet Julve

[Visionary Women Art – Research Group]

¹ Los términos en francés, los comentarios e imágenes que se reproducen en este texto, entrevistas a Baya y textos críticos de diferentes autoras se encuentran en el magnífico libro que se editó con motivo de la última exposición de esta artista argelina: *Baya. Femmes en leur Jardin*. París: Institut du Monde Arabe, Musées de Marseille, 2023.

L'OISEAU CHANTE. BAYA PEINT... Baya dessine au pinceau, à la gouache et sur papier. Des heures et des heures, traçant une écriture aux lignes ondulantes et aux formes botaniques qui nous conduit vers de magnifiques jardins secrets. Les femmes sont toujours à l'honneur dans son paradis peint, des femmes aux longs cheveux et aux yeux cosmiques qui vivent en harmonie parmi les animaux et la végétation, entourées de céramiques, d'instruments de musique ou de tissus. Les oiseaux accompagnent les femmes de leur chant et de leurs couleurs, tandis que Baya les fusionne dans un rituel magique de transformation : les poissons volent, les oiseaux marchent, les chevaux écoutent et les mandolines lévitent. C'est un monde heureux.

L'artiste a une prédilection pour les scènes de magie et le symbolisme archéen, qui perdurent dans l'artisanat du nord de l'Afrique. Elle peint des personnages joyeuses et exquises, inspirées de la poésie arabe et des racines de la culture méditerranéenne ancienne. Un esprit qu'elle porte en elle et qu'elle a conservé tout au long de sa vie, comme elle préserve une certaine façon de s'habiller et sa pratique religieuse, avec dévotion. Ses dessins sont comme des écritures dynamiques résonnant à voix haute, comme la tradition berbère ágrafa. La créativité germe parmi les parfums de l'Orient légendaire.

Les voyages de Baya en Europe n'influencèrent pas son travail de façon conséquente ; elle est toujours restée fidèle au monde et à la culture des ancêtres. Baya n'a pas besoin d'apprendre de Picasso, dont elle fait la connaissance à Vallauris en 1948, ni de l'avant-garde européenne, bien qu'elle participe, avec trois petites sculptures, à l'Exposition internationale du Surréalisme. Sa première exposition individuelle est inaugurée à la Galerie Maeght de Paris en 1947, mais le jour du vernissage, elle choisit de raconter des contes à l'un des fils des galeristes.

C'est une artiste ancienne, une visionnaire du temps immémorial qui trouve ses racines dans les traditions et la culture des femmes, la culture de l'amour et du respect de la vie. Sa créativité jaillit des souvenirs de sa mère,

qu'elle a perdue lorsqu'elle était enfant, et de la tradition des histoires de la culture orale du nord de l'Afrique, qu'elle raconte et illustre à ses enfants.

Les visions intérieures de l'artiste ont la lumière des matières naturelles et la vibration cosmique. Sa création est une recherche de l'harmonie prénatale, des origines d'un monde idyllique où tout est libre, éternel et universel. Baya est la visionnaire qui apporte à l'âme les couleurs éclatantes des tissus des femmes de sa culture kabyle du nord de l'Algérie.

Baya se plonge dans l'invisible et transforme notre regard occidental sur l'art. C'est « la Magicienne, la Visionnaire, l'Enchanteresse, la Fleur ». Selon Albert Camus, « C'est la princesse au milieu des barbares », se référant au monde de l'art. Et c'est la femme qui nous confie son secret le plus merveilleux dans cette déclaration intime : « Je ne sais pas, je sens... »¹

DANS LES YEUX. Fatma Haddad est née le 12 décembre 1931 à Fort-de-l'Eau (aujourd'hui Bordj-el-Kifan), une ville à l'est d'Alger dans un pays sous domination coloniale française. Elle a déjà perdu ses parents très jeune et est sous la tutelle de sa grand-mère. Mais le souvenir de sa mère, Bahia, l'accompagnera toujours : « J'ai le sentiment que ma mère m'a influencé, du fait que je ne la connaissais pas trop et que je suis imprégné de son absence. »

Les peintures de Baya adoptent un trait fluide et dégagent une inspiration non académique particulière. L'artiste aborde la peinture comme un temps de repos pour l'âme blesée. Le processus créatif est direct et instinctif, avec des motifs issus de la culture domestique : « Je n'ai pas d'espace pour peindre, je peins n'importe où, sur la table de la cuisine ou celle de la salle à manger pour les plus grands dessins. [...] Si une femme doit sortir, je commence par la femme, puis je dessine les instruments ou le vase de fleurs [...] Je commence par la femme et puis le reste émerge. La femme est au centre, le reste est disposé autour d'elle [...] Dans un deuxième temps je m'occupe des couleurs ». Les peintures représentent des paysages où renaît l'amour entre

les espèces, la valeur sacrée de la nature, la musique ou encore le bonheur des femmes aux grands yeux et des profils minoens qui tissent des guirlandes de fleurs.

Baya préfère peindre sur papier, un médium qu'il aime car il est fragile et permet de délicates acrobaties de couleurs. Il dessine à la gouache, sur papier ou carton, des paysages et des figures de son monde intérieur et visionnaire. Ce sont des espaces enracinés dans les grandes traditions d'art, de céramique et de tissus du monde méditerranéen. Ces imaginaires sont éternels, sans temps ni contexte, recouverts du désir d'habiter l'Eden ravi.

En 1943, Baya rencontre Marguerite Caminat, installée en Algérie avec son mari, le pédagogue Frank Mac Ewen. A la fois artistes et partisans de l'éducation moderne des enfants. Le couple accueille Baya dans leur appartement et l'encourage à pratiquer le modelage et la peinture sur argile. Une gouvernante lui apprend à lire et à écrire tandis qu'elle se consacre avec passion au dessin. La nouvelle famille lui offre un environnement plein de fleurs et de beaux objets. Sa mère adoptive lui dit toujours : « Baya, fais ce qui te passe par la tête et comme tu le vois toi-même ».

PAONS ET GUITARES. Les femmes aux cheveux longs et les paons à plumes avec des pupilles, comme des instruments de musique, sont de puissantes iconographies dans les dessins de Baya. Les guitares et les mandolines rappellent l'invisible de la musique tandis que les oiseaux véhiculent la beauté mystique. Les scènes de cet artiste regorgent de présences allégoriques qui font partie des grands récits et des mythologies universelles. Elles découlent des histoires qui passionnent tant Baya.

Un juge chargé des orphelins musulmans accorde la garde de la petite Baya à Marguerite. C'est une date importante dans la vie de Baya, 1947 marque le début de son envolée artistique la plus intime et en même temps la plus internationale. Le galeriste Aimé Maeght connaît l'œuvre, à travers le sculpteur Jean Peyrissac installé à Alger. Séduit par la déli-

cate iconographie, il décide de réaliser une exposition individuelle des œuvres d'une Baya encore adolescente.

En pleine Europe d'après-guerre, en juillet 1947, l'artiste présente 3 petites sculptures en terre cuite à l'Exposition internationale du Surréalisme, à la Galerie Maeght. Peu de temps après, l'espace célèbre le premier individu de Baya. Des artistes comme Breton, écrivains et journalistes, admirent l'imagination de l'artiste algérien. L'historien André Chastel met en valeur les tableaux et les compare à Matisse : « Ces images sont faites de milliers de petits contes africains ». Albert Camus fait cette réflexion : « J'admire beaucoup le genre de miracle qu'évoque chacune des œuvres. Dans ce Paris noir et effrayé, c'est une joie pour les yeux et le cœur ». Les mondes édeniques de Baya et la tendre sororité des personnages ne laissent personne indifférent. Sa vie sera marquée par les femmes de la famille, celles qu'il connaît et celles qui l'accompagnent, jusqu'aux écrivains qui parleront à Baya pour raconter son univers. Il n'est pas étonnant que dans leurs paradis peints cohabitent uniquement des êtres aux cheveux longs et aux jupes fleuries, ils sont le monde et la vie dans l'univers.

Baya sent une grande fascination pour la manipulation de la boue, le travail des mains comme les rituels de pétrissage du pain ou de lavage du linge. Avec Marguerite il visite l'atelier Madoura à Vallauris où il peut confectionner et cuire des pièces. Elle y rencontre Picasso, qui manifeste beaucoup d'intérêt pour la jeune femme. Ils partagent couscous et conversation avec Picasso, l'artiste est impressionné par les couleurs des pigments de Baya et apprend de nouvelles ressources pour sa peinture. Baya enseigne à Picasso.

J'AIME LES OISEAUX. Les êtres volants sont les figures les plus magiques des dessins, à mi-chemin entre les oiseaux et les serpents. Quand l'artiste travaille, elle ne réfléchit pas à un sujet au préalable, elle regarde juste le papier et aborde la blancheur avec le pinceau : « Quand je peins, je suis heureuse, je suis dans un autre monde, j'oublie tout. Ils me disent, pourquoi fais-tu toujours la même

chose ? Il me semble que si je change, je ne serai plus Baya ».

En 1953, à l'âge de 22 ans, elle épouse un maître algérien de la musique arabo-andalouse, El-Hadj Mahfoud Mahieddine. Cette union offre à Baya les sources de la culture arabe traditionnelle, un environnement sonore et poétique qui emplit les dessins de guitares et de mandolines. Les instruments cohabitent avec des guirlandes de dattes ou de paons, entre scènes de légende. Pendant huit ans, Baya sera retirée du monde de l'art et de la création. Elle vit dans la maison familiale dédiée à l'éducation des enfants et se sent découragée. L'insurrection contre la France éclate à l'extérieur et la guerre se poursuivra jusqu'en 1962.

Pour elle, le dessin est toujours un baume intérieur et elle reprend son travail en 1961, lorsque le Musée national d'Alger lui achète ses dessins et que des amis lui demandent de peindre à nouveau. Son mari l'encourage également à peindre et les oiseaux chantent à nouveau.

BAYA MAGIQUE. Après la guerre, la revue Révolution africaine publie un texte consacré à Baya, illustré de photographies des œuvres, et met en avant l'auteure comme une femme liée à la magie, un alchimiste. Dès 1963, le pays libéré considère l'artiste comme un représentant important de la « peinture algérienne ». Baya travaille et expose aussi bien dans son pays qu'en France et aux Etats-Unis. Même ses dessins deviennent des timbres-poste en Algérie.

Baya était une femme de 48 ans, mère de six enfants, lorsqu'elle est devenue veuve en 1979. Peu de temps après, on lui a diagnostiqué une grave maladie contre laquelle elle s'est battue en silence, sans cesser de peindre. Expositions et reconnaissance font de l'artiste algérienne une figure populaire et son travail fera partie de plusieurs collections internationales. Dans les reportages des expositions, on la voit toujours calme et discrète, comme un ange du paradis. Baya est la représentante de la culture berbère et il n'y a pas de femme plus heureuse au monde que celles qu'elle peint. En 1998, il présente une nouvelle exposition personnelle à la galerie Maeght à Paris, et la boucle se referme avec ce retour à ses origines d'artiste. Il a quitté ce monde le 9 novembre à l'hôpital de Blida.

Son œuvre nous donne une trace de lumière et de joie qui ne s'éteint pas. C'est une créativité qui célèbre la beauté et le sacré, recrée dans des fantaisies visuelles et des arabesques. Sa technique narrative part de contes et traditions populaires, qu'elle transforme en scènes lyriques. L'héritage de Baya ouvre les portes d'un paradis existentiel et spirituel. Cela nous invite également à repenser les modèles et paradigmes de l'art occidental et à dévaloriser la vision orientaliste plus patriarcale.

Comme elle, nous souhaitons tisser des histoires de femmes qui parlent de femmes et qui nous ramènent aux sphères du mystère et des origines de la vie. Un voyage sans frontières ni dogmes esthétiques qui nous offre le baume que réclame l'âme.

Pilar Bonet Julve
[Visionary Women Art – Research Group]

¹ Les termes en français et les commentaires qui sont reproduits dans ce texte, comme les images, entretiennent avec Baya et textes critiques de différents auteurs, se retrouvent dans le magnifique livre qui a été publié à l'occasion de la dernière exposition de cet artiste algérien : Baya. Femmes dans leur jardin. Paris : Institut du monde arabe, Musées de Marseille, 2023.

EXPOSICIÓ

L'ocell canta. Baya pinta...

Fatma Haddad, Baya
Bordj-el-Kifan, 1931 - Blida, 1998. Algèria

Col·lecció Salim Becha

A cura de Pilar Bonet Julve
[Visionary Women Art – Research Group]

29 de febrer - 23 de juny 2024

Organitza:
Museu d'Art Modern
de la Diputació de Tarragona
C. Santa Anna, 8 · 43003 Tarragona
Tel. 977 235 032 · mamt@dipta.cat
www.dipta.cat/mamt

Textos:
© Pilar Bonet Julve

Fotografies:
© Éditions Barzakh, Images Plurielles,
IMA & Claude Lemand
© Archives nationales d'outre-mer

Revisió i traducció de textos:
Joan Josep Miracle
Paul Turner

Disseny gràfic:
Noemí Rosell

Impressió:
Sílvia Plasín
Medius Koloro

Muntatge:
Equip del MAMT

CATÀLEG

L'ocell canta. Baya pinta...

Fatma Haddad, Baya
Bordj-el-Kifan, 1931 - Blida, 1998. Algèria

Col·lecció Salim Becha

© de l'edició:
Diputació de Tarragona
Passeig de Sant Antoni, 100
43003 Tarragona
cultura@dipta.cat
www.dipta.cat

Textos:
© Pilar Bonet Julve

Fotografies:
© Éditions Barzakh,
Images Plurielles,
IMA & Claude Lemand
(p. 2, 6, 22, 32 i contraportada)
© Archives nationales d'outre-mer
(p. 2 i 6)
© Photo Abderrahmane Ould Mohand
(p. 22)
© Salim Becha (p. 9, 12-13,
14-15, 17, 18 i portada)

© Diputació de Tarragona,
Arxiu fotogràfic MAMT,
Lila Alberich Fotografia
(p. 10-11, 20 i 21)

Digitalització imatges:
Estudio Perdomo

Revisió i traducció dels textos:
Joan Josep Miracle
Paul Turner

Disseny gràfic:
Noemí Rosell

Impressió:
Vanguard Gràfic

Dipòsit legal: T 161-2024
ISBN: 978-84-19166-07-4

Baya,
la visionària, pintant
al seu jardí secret
de Blida, entre flors
i cants d'ocells.
Una artista que festeja
la bellesa i allò sagrat
obrint-nos les portes
d'un paradís espiritual.
Gràcies, Baya pel teu llegat!

Arxiu familiar, Baya al seu jardí a Blida, 1998
Fotografia en color. Col·lecció particular
©Drets reservats

L'ocell canta. Baya pinta...

Fatma Haddad -Baya-

Bordj-el-Kifan, 1931 - Blida, 1998. Algèria

MUSEU D'ART MODERN
TARRAGONA

Diputació Tarragona

ISBN 978-84-19166-07-4

9 788419 166074